

Bijlage 2

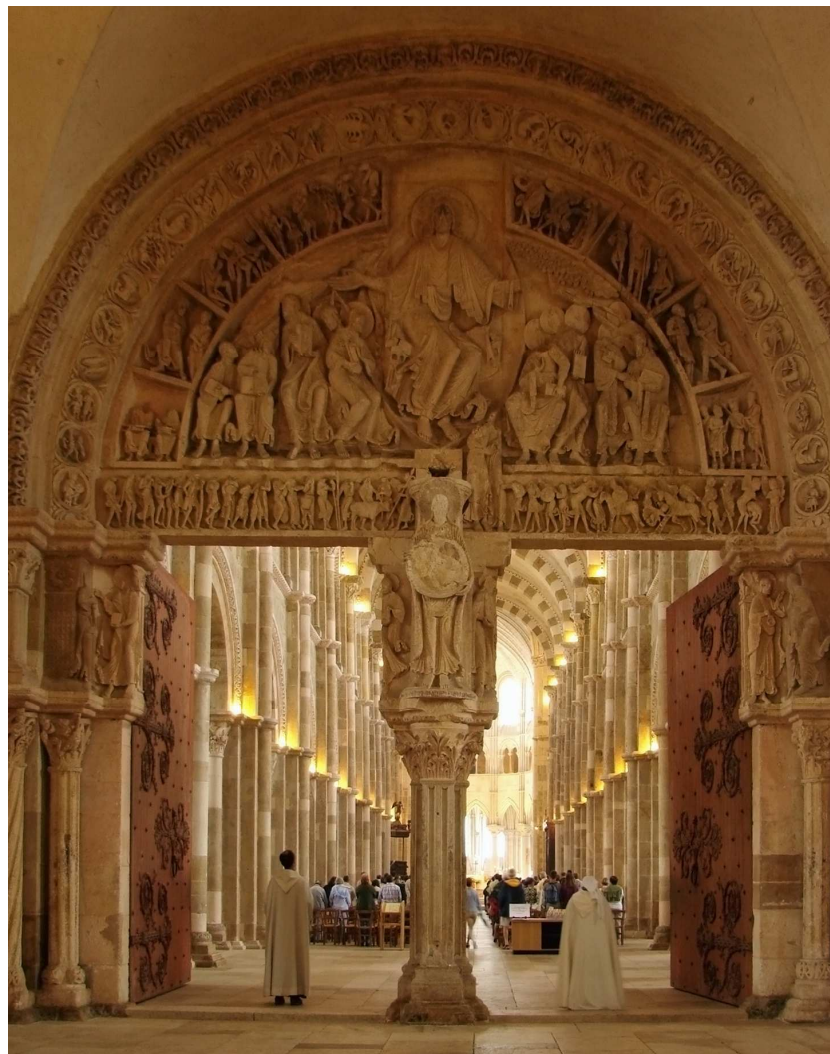
Fragmenten in voorpublicatie uit:

Jos Martens, *De Kruistochten. Eeuwen Jihad om het Heilig Land.*

De Magdalenabasiliek te Vézelay en het middeleeuwse wereldbeeld

Het kerkgebouw is drager van een religieuze symboliek.

Midden het glooiende Bourgondische landschap ligt de heuvel van Vézelay. Het stadje kende eertijds een bloeiend bestaan op de weg naar het drukbezochte bedevaartsoord van Santiago de Compostela in het Spaanse Galicië. De basiliek van **Vézelay** was heel beroemd. Ze bevatte, naar men geloofde, het volledige skelet van de heilige **Maria Magdalena**. Deze zondares had zich bekeerd, nadat ze Christus' voeten had gewassen met haar tranen en ze had gedroogd met haar haren. Van heinde en verre kwamen pelgrims de voorspraak van de heilige afsmeken bij deze kostbare relikwie. Buiten maakt de kerk in haar huidige staat geen grote indruk. Het is een eerder grauw gebouw met zware steunberen en wat onbeholpen luchtboogjes aan de muren. Maar binnen verandert dat abrupt.

De eerste indruk is overweldigend voor de pelgrim die binnentreedt langs de **narthex**. Staande in het gedempte licht van de voorkerk wordt de blik als het ware aangezogen door het licht dat wenkt vanuit de driebeukige kerk en vooral vanuit het gotische priesterkoor. De rest van het schip is gebouwd in een indrukwekkende Romaanse stijl, nadat de oudere kerk in 1120 door brand was verwoest. Typerend zijn de gordelbogen met hun afwisseling van lichte en bruine stenen. Zij rijzen naar het laat-romaanse kruisgewelf omhoog, vanop de talloze gebeeldhouwde kapitelen. In 1185 begon men na nog een brand het Romaanse priesterkoor te vervangen door een in gotische stijl, dat in 1215 voltooid was. Zo staat de basiliek letterlijk op de scheidingslijn tussen de twee grote bouwstijlen van de Middeleeuwen.

Er is echter meer. De middeleeuwse kerk is niet zomaar een stenen gebouw. Ze is drager van een symboliek, die verwijst naar de heilsboodschap. Zoals de meeste kerken is de Magdalenasbasiliek **georiënteerd**. Dit wil zeggen dat haar koor naar het **oosten** is gericht. Die manier van bouwen is functioneel: zo krijgt men 's morgens een maximale lichtinval bij het celebreren van de mis. Maar ze is ook symbolisch geladen: zoals in het oosten de dag geboren wordt, zo werd het Licht, Christus, geboren in het oosten. Zo verwijst de richting van het koor niet enkel naar Christus, maar ook naar het begin van de schepping (het Aardse Paradijs in het oosten) en de Verlossing (Jeruzalem, waar Christus stierf, middelpunt van de wereld en van de kosmos.) In dezelfde gedachtegang verwijst de westgevel, de kant waar de zon ondergaat, naar het einde der tijden. Vandaar de taferelen van het **Laatste Oordeel** op het timpaan van de westgevel bij de meeste kathedralen. Het kruisvormig grondplan verwijst naar het lijdende en verheerlijkte lichaam van de gekruisigde Christus. Het koor wordt dan het hoofd van Christus. Vaak wijkt het een weinig af van de oost-west as, omdat Christus aan het kruis zijn hoofd op zijn schouder liet zakken. De kooromgang met de straalkapellen wordt in deze visie de doornenkroon; de dwarsbeuk of transept wordt de wijd opengespreide armen van Christus, het middenschip wordt Zijn lichaam. De Gekruisigde biedt Zijn lichaam aan de vier hoeken der wereld aan, Hij, die via de vier evangelies de wereld tot liefde uitnodigt. Zo verwijst het kerkgebouw niet enkel naar Christus, maar ook naar de Kerk als instelling van de Heer. De pijlers en **kolommen** die het gewelf stutten zijn zinnebeeld van de apostelen, die de Kerk ondersteunen. De torens zijn symbool van de beginselvaste prediking van Gods leer.

De symboliek gaat nog verder. Het licht dat binnenviel door de gekleurde glasramen, moest de botte aardse geest helpen opstijgen tot het Eeuwige Licht: God. Sommige kerken, zoals de Magdalenasbasiliek, wijken in hun oriëntatie lichtjes af van de windroos, zodat de zon op bepaalde tijdstippen van het jaar bepaalde vooraf uitgekozen plaatsen of pilaarkapitelen in de kerk belicht. Vaak is die oriëntatie veel ouder dan het christendom. Van een aantal Franse kathedralen, zoals **Chartres**, neemt men aan dat ze op zeer heilige plaatsen van de **Kelten** gebouwd zijn. Vanaf kort voor 1200 wordt in veel kathedralen op de bedevaartswegen naar Santiago in de vloer van het middenschip een **labyrint** aangebracht in donkere stenen. In deze doolhof werden vaak de namen van de bouwmeesters ingelegd, soms gegraveerd in een koperen band rond het middelpunt. Dat deze doolhoven bestonden, weten wij uit oude tekeningen. De meeste zijn vernietigd in de 17de en 18de eeuw, toen latere geslachten de symboliek niet meer begrepen en het labyrint verwijderden als overblijfsel van ‘middeleeuws bijgeloof’. Het grootste overgebleven labyrint bevindt zich in de kathedraal van Chartres, die iets jonger is dan de Magdalenakerk. Het beslaat de hele breedte van het middenschip en heeft een diameter van bijna 13 m. Zoals de andere bekende doolhoven heeft het **elf parallelle banden**, met het middelpunt als twaalfde. Het getal $12 = 3 \times 4$. 3 is het heilig getal van de geest en van het **trivium**, 4 dat van de aardse elementen en van het **quadrivium**. Het labyrint is verder het symbool van de micro- en de makrokosmos. En van het aardse leven. Hier op aarde zijn wij pelgrims, die de juiste weg moeten zoeken naar God, doorheen de valstrikken van de overal op

de loer liggende bekoringen. De weg door het labyrint werd op de knieën afgelegd, biddend, als symbool van de opgang naar het hemelse Jeruzalem. De totale afstand die de pelgrim in het labyrint van Chartres aflegde, bedroeg 261,5 meter.

Het gerestaureerde labyrint in de kathedraal van Amiens

Het Christustimpaan als sleutel tot het middeleeuwse denken

Het eigenlijke schip van de Magdalenakerk wordt voorafgegaan door een volledig gesloten en overdekt voorportaal met eveneens een hoofdbeuk en twee zijbeuken. Dit noemt men een **narthex**. Deze plaats had verschillende functies. Eerst en vooral een liturgische. Hier verzamelden zich de priesters en de pelgrims voor de viering van de liturgie. Na een korte reinigingsplechtigheid gingen ze van hieruit op weg naar hun ontmoeting met God. Daarnaast deed de narthex ook dienst als een beschermingsplaats voor de pelgrims. Bij grote toeloop vonden ze hier onderdak om te overnachten. Wellicht werd zij ook gebruikt door boetvaardige zondaars, die tijdelijk uit de kerkgemeenschap waren gezet en van hieruit de misviering moesten volgen.

De figuren op het timpaan, vanaf Christus in wijzerzin, met de sterrenbeelden van de dierenriem in de buitenste ring en de werkzaamheden van de maanden in de binnenste.

1. Christus.
2. De Apostelen.
3. Twee schrijvende Apostelen.
4. De joden.
5. De Cappadociërs.
6. De Arabieren en de Hondskop Indiërs.
7. De Ethiopiërs.
8. De Frygiërs.
9. De Byzantijnen.
10. De Armeniërs.
11. De Scythen en de Romeinen.
12. Reuzen, Pygmeeën en Flaporen.
13. Petrus en Paulus.
14. De Broodsnijder.
15. De Waterman (januari-februari).
16. Een man die zich warmt en een ander die zich ontkleedt.
17. De Vissen (februari-maart).
18. Het snoeien van de wijngaard.
19. De Ram (maart-april).
20. Een man voert zijn geiten met jonge boomspruiten.
21. De Stier (april-mei).
22. Krijgsman met schild.
23. De Lente.

24. De Tweelingen (mei-juni).
25. Het hooien.
26. De Kreeft (juni-juli). (tussen 26 en 27: een kraanvogel).

27-28-29. Hond, koorddanser en meermin die buitelingen maken. Verklaring?

30. De Leeuw (juli-augustus).
31. De graanoogst.
32. De Maagd (augustus-september).
33. De dorsvloer.
34. Koren in de trog gestort.
35. De Weegschaal (september-oktober).
36. De wijnoogst.
37. De Schorpioen (oktober-november).
38. Het Varkensslachten.
39. De Boogschutter (november-december).
40. Een man draagt op 'zijn schouders een oude vrouw, symbool van het Oude Jaar.
41. De Steenbok (december-januari).
42. Een man houdt een beker vast rondom in het Latijn: "In al zijn leden is hij het beeld van de decembermaand".

Onweerstaanbaar wordt het oog getrokken naar het centrale boogveld of timpaan met zijn hoogte van 5,40 m en een breedte aan de basis van 9,25 m. Het wordt gedomineerd door een reusachtige Christusfiguur, waarvan de strenge gelaatstreken gemilderd zijn door een zachte glimlach. De afbeelding vormt een indrukwekkend voorbeeld van tot volledige rijpheid gekomen Romaanse beeldhouwkunst. De triomferende Zoon Gods is getooid met een **nimbus** achter het hoofd en rust als het ware in een **mandorla**, een amandelvormige omlijsting die het teken is van Zijn eeuwige glorie. Uit Zijn grote handen, (waarvan de linker afgebroken is), die Hij uitgestrekt houdt boven de hoofden van de Hem omringende twaalf apostelen, ontspringen stralenbundels in de richting van Zijn leerlingen. Bovenaan ziet men aan de rechterkant van Christus golvende lijnen die doen denken aan kabbelend water. Aan Zijn linkerzijde is er een gestileerde uitbeelding van bladeren. Op de onderdrempel worden de diverse volkeren van de aarde weergegeven. Hier lopen dwergen naast mensen met grote oren, daar ziet men krijgers te paard met het ronde schild aan de arm. Zij gaan naar het centrum toe in de richting van Petrus en Paulus. Deze twee apostelen werden reeds afgebeeld in het bovenveld, naast Christus. Op de benedendrempel verschijnen zij een tweede keer, aan de kant van Christus' beschadigde linkerhand, maar zo groot van afmetingen dat zij staande tussen de mensen, tot bij de heiligen naast Hem reiken. (De figuren zijn beschadigd, maar Petrus is nog herkenbaar aan de sleutels van het Hemelrijk, die hij ook op het centrale tafereel in de hand houdt.)

Het thema van de wereldbevolking vindt men verder terug op de binnenste boogomlijsting, waar waarschijnlijk verschillende oosterse volkeren staan uitgebeeld. Merk aan Christus' rechterzijde, naast Zijn hoofd de fantastische **hondskopmensen** van de boorden van de Ganges. De volgende boog is een **kalender in steen**. In 29 medaillons staan de tekens van de dierenriem, elk vergezeld van de bijbehorende maand, die zoals gebruikelijk in de **manuscript-miniaturen**, voorgesteld wordt door de typerende landbouwactiviteit.

Vlak boven het hoofd van Christus zijn er een viertal afbeeldingen, waarvan de betekenis niet zo duidelijk is. Van links naar rechts op de foto: een half medaillon met een gewonde kraanvogel. Daarnaast een ineengestrengelde hond, een man en een zeemeermin, waarvan de lichamen zo gebogen zijn dat ze een volledige cirkel beschrijven. Zij symboliseren waarschijnlijk de hemelse tijd, die, zoals de cirkelvorm, zonder begin of einde werd gedacht.

De bovendrempel van het timpaan rust op een middenpijler die een groot beeld draagt van Johannes de Doper. In zijn handen houdt Johannes een groot medaillon waarop men nog vaag de omtrekken van het Lam Gods kan raden. Dit drukt uit dat Johannes de Voorloper is, die de komst van Christus, het Lam, aankondigt. Zoals veel andere beelden is ook dit sterk beschadigd tijdens de Franse Revolutie, op het einde van de 18de eeuw. Hier zijn Petrus en Paulus nog een derde maal afgebeeld op de rechter verticale stijl, terwijl zij met elkaar in gesprek zijn.

Reeds bij een eerste beschouwing vallen enkele kenmerken op: het majestueuze gelaat van Christus, de overdreven grote hand, de diepe plooiën in de gewaden, die niet realistisch zijn weergegeven, doch decoratief, vertrekkend vanuit concentrische golflijnen, bij de meeste figuren uitlopend in wapperende boorden. Dan het feit dat Christus veel groter is voorgesteld dan de apostelen, en die op hun beurt weer veel groter dan de volkeren der aarde. Het tafereel in zijn geheel geeft de zending der apostelen weer: "Gaaf en onderwijst alle volkeren." Maar het is meer dan dat. In dit tafereel en in de talrijke beelden van de Magdalenakerk vinden wij een synthese van het hele middeleeuwse denken en een sleutel tot beter begrip van de middeleeuwse beeldende kunst. Om dit te verduidelijken, eerst een kleine omweg langs enkele beeldhouwde kapitelen van de zuidelijke zijbeuk.

De mystieke molen. Dit is het mooiste figuurlijke kapiteel van de hele kerk. Men vermoedt dat het gehouwen is door dezelfde kunstenaar als het grote Christustimpaan van de narthex. Links een man, in kort kleeid, gebogen om binnen de omschrijving van het kapiteel te passen, die graan schudt in een handmolen. De molen zelf geeft ons een goed idee hoe een middeleeuwse molen eruit zag. Rechts vangt een andere gebogen man met een golvende baard, gekleed in een wijde toga, het meel op.

De linker man verbeeldt Mozes, de profeet die de Israëlieten bevrijdde uit de slavernij van Egypte en hen 40 jaren door de woestijn leidde, naar het Beloofde Land. Hij symboliseert het Oude Testament, en het graan de Wet van het Oude Testament.

De molen verbeeldt Christus (het rad is met een kruis getekend); de man, die het meel opvangt is de apostel Paulus, het meel zelf is de Wet van het Nieuwe Testament. In de Middeleeuwen beschouwde men elk tafereel uit het Oude Testament als een voorafbeelding van het Nieuwe Testament. Mozes, de redder van de Joden is een voorafbeelding van Jezus, de Redder van de mensheid. De Wet van Mozes, die door Jawhe in de stenen tafelen was geschonken op de berg Sinai bevatte de waarheid, maar het was een verborgen waarheid, zo verborgen als het meel in het koren. Door het kruisoffer van Christus is het veranderd in het meel van het Nieuwe Testament, waaruit men het brood van de zaligheid kan bakken.

De beeldhouwwerken in een middeleeuwse kathedraal noemt men vaak een [Bijbel in steen voor de ongeletterden](#). Voor de middeleeuwse bezoeker vertelde elk kapiteel een verhaal, een les, die voor hem of haar een open boek was, dat voor ons, kinderen van een latere tijd, vaak gesloten blijft, omdat we de symboliek niet begrijpen zonder uitleg. De les zelf was belangrijker dan de vorm van het beeldhouwwerk. Naar de **vorm** zijn de beelden onderworpen aan de vormen van de bouwkunst (hier: het kapiteel). Uit de aanwezigheid van scènes uit heidense auteurs blijkt de grote **erbieid** voor de Klassieke Oudheid.

De hemel op aarde

Het Christustimpaan is een artistieke uitbeelding van het middeleeuwse wereldbeeld. De mens was in deze eeuwen diep doordrongen van een allesoverheersende gedachte: het korte, vaak miserabele en lelijke leven vol pijn en lijden in dit aardse tranendal is op zichzelf niet van belang. Van belang is het hiernamaals, waartoe het leven op aarde moet leiden. En zal leiden, als we tenminste juist leven. Alles wat wij waarnemen is slechts schijn, een zwakke afschaduw van de echte, eeuwige werkelijkheid, die haar oorsprong vindt in God. Bijgevolg had alles wat werd waargenomen een tekenwaarde, die verwees naar een diepere realiteit, dus uiteindelijk naar de Schepper. De pelgrim had tot taak die verborgen realiteit te ontdekken. Zo is de schoonheid van een beeldhouwwerk alleen maar van belang omdat ze onze onvolmaakte aardse zintuigen helpt opklimmen tot de oneindige schoonheid van God. Voor de middeleeuwse mens is de wereld zelf intrinsiek symbolisch - een spiegel van de goddelijke werkelijkheid. Zoals [Alain de Lille](#) (1128 - 1202) het samenvatte: "*Omnis mundi creatura/ Quasi liber et pictura/ Nobis est in speculum*" (Elk werelds schepsel is voor ons als een boek en een beeld in een spiegel).

Omheen de Christus van Vézelay staan de volkeren der aarde. En daar omheen de sterrenbeelden. Christus verbindt de twee, zoals ook in het *Liber Floridus* uit 1121. Hij is de Heer van de hele schepping, de **A en Omega**, het begin en het einde. Middeleeuwse wereldkaarten stellen daarom soms de hele aarde voor, ingeschreven in het lichaam van Christus. Bij elk sterrenbeeld staat de activiteit uitgebeeld van de maand, die door dat sterrenbeeld bepaald wordt. Want dat de planeten en de sterren een grote invloed hadden op de gang van het aardse leven, daarvan was iedereen overtuigd. Een zwakke afschaduw van dat geloof vinden we nog in onze hedendaagse **horoscopen**.

In de kosmos heerst harmonie: de seizoenen gaan en komen met de vaste wetmatigheid waarmee de sterrenbeelden en de planeten aan de hemel gaan en komen. Deze ordening is voor eens en voor altijd onveranderlijk vastgelegd en gewild door God. De ordening van de aardse maatschappij moet een zo volmaakt mogelijke afspiegeling zijn van de orde aan de hemel. Juist leven betekent derhalve: pogen de aardse ordening in overeenstemming te brengen met de kosmische. Zoals de sterren en de planeten hun vaste plaats hebben aan het uitspansel, zo heeft ieder mens op aarde zijn vaste plaats en taak in een [door God gewilde ordening](#). De hemelse sferen klimmen van laag naar hoog, van de aarde langs de sferen van de planeten tot aan de hoogste sfeer, waar de engelen verblijven en God. God is de Onbewogen Beweger, die de sferen in beweging brengt en zorgt voor de omwentelingen van aarde, maan, planeten en sterren. Zo is ook de aardse maatschappij geordend in de drie standen, van laag naar hoog, van boer over edelman en priester tot keizer. Elk van deze standen heeft zijn plaats op aarde in het door God vastgestelde plan. Zoals de planeten elk volgens de eigen manier gehoorzamen, zo moeten ook de mensen doen. Om dit te verduidelijken, gebruikte men graag het beeld van het **schaakbord**: pionnen bewegen volgens andere spelregels dan de kastelen of de koningin. Schaakstukken zijn niet gelijk, mensen ook niet. Zoals de aarde een afspiegeling

is van de kosmos, zo is het aardse gezag een afspiegeling van het hemelse. Alle gezag komt van God. Het hoogste gezag ligt bij de vertegenwoordiger van God op aarde: de keizer of de paus. Wie van de twee dat was, daarover bestond geen eensgezindheid in deze tijd van Investituurstrijd.

Maar alleszins was iedereen het erover eens dat de aardse ordening **hiërarchisch** was, dit wil zeggen volgens rangorde van waardigheid van hoog naar laag, elk met eigen rechten en plichten. Dit vinden we exact terug op het Christustimpaan: Christus is groter voorgesteld dan de apostelen; de apostelen zijn groter afgebeeld dan de gewone mensen. Het geheel heeft de vorm van een halve cirkel. Trekt men die cirkel door naar beneden, dan zie je dat het hele toegangsportaal erin omschreven is, met andere woorden een uitbeelding van de wereld is, als een **mappa mundi**. De cirkel is tevens het **symbool van volmaaktheid**, dus van God. Voor de mens uit de Middeleeuwen is iets pas mooi als het beantwoordt aan de wetten van juiste verhoudingen van maat en getal en zo verwijst naar God. Dit beeldhouwwerk drukt dus een filosofische idee uit over de ordening van de wereld. Dit noemt men **ideografische kunst**.

Een encyclopedie van fantastische gedochten

In de binnenste cirkel, tussen de apostelen en de sterrenbeelden in, vinden we de volkeren der aarde. Daar zijn nogal vreemde creaturen bij. Wij pikken er twee voorbeelden uit: linksboven, aan de rechterkant van Christus' hoofd, staan de hondskopmensen uit Indië; rechts beneden, op de onderdrempel staan de reuzen, pygmeëen en grootoren.

In een encyclopedie uit de 13de eeuw lezen we :

Saters gelijken in enkele dingen op mensen; zij hebben gekromde neuzen, horens op het voorhoofd en hebben voeten als die van geiten...

Deze wonderlijke dieren zijn van verschillende soort ... enkele worden cyclopen genoemd, omdat elk van hen maar één oog heeft... andere hebben geen hoofd en neus, terwijl hun ogen zich in hun schouders bevinden....

In Scythië bestaan er wezens met zo grote oren dat zij daarmee hun gehele lichaam kunnen bedekken... Andere leven in Ethiopië en hebben slechts één voet, maar zo groot en breed dat zij zichzelf met hun voet schaduw kunnen verschaffen, wanneer zij hijgend in de felle zonnebrand ter aarde liggen.

(Uit de encyclopedie van de franciscaan Bartholomeus van Engeland.)

De Vlaamse schrijver Jacob van Maerlant (ca. 1230 - ca. 1293) ‘Vader der Dietscher dichtren algader’ beschrijft de **sciapodes** als volgt, in het Middelnederlands en op rijm in *Der Naturen Bloeme* (ca. 1270).

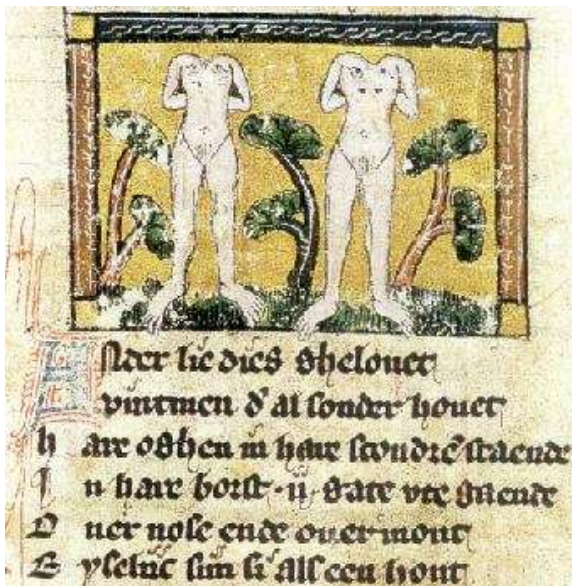

Transcriptie:

Ander es daer gheboren
die lopen utermaten seere
mit enen voete min no meere
Nochtan es die voet so breed
datsi ieghen die sonne heet
hem bescermen d(aer) mede
waer so si rusten there stede

Vertaling:

Een ander ras kan uitermate snel lopen op slechts één voet. Die voet is bovendien zo breed dat zij zich ermee kunnen beschermen tegen de hitte van de zon, als ze willen rusten.

Transcriptie

Ander lie dies ghelovet
vintmen d(aer) al sonder hovet
hare oghen in hare scoudre(n) staende
in hare borst ii gate ute gaende
duer nose ende overmont
Eyseliic (schrikwekkend) sint si als een
hont

Vertaling:

Daar (in India) vindt men ook een ander volk: mensen zonder hoofd, met ogen in hun schouders en twee gaten in hun borst als neus en mond. Ijselijk zijn ze als een hond.

Tot voor heel kort beschouwde men bovenstaande als bewijs voor de **gebrekkige aardrijkskundige kennis** van de Middeleeuwen, die dan maar met **fantasie** aanvulden waar de wetenschap tekort schoot. Dit werd dan geplaatst tegenover de grotere kennis van de Oudheid en van de Renaissance. Men realiseerde zich blijkbaar niet dat dit soort passages regelrecht ontleend is aan de Romeinse schrijver **Plinius de Oudere**, ook nu nog beschouwd als een der meest gezaghebbende auteurs van de Oudheid. In zijn *Naturalis historia* (*Natuurlijke Geschiedenis*) had hij hét prototype van de ideale encyclopedie over fauna en flora samengebracht uit het werk van meer dan **2000 geleerden**. De meeste van die oudere werken zijn verloren gegaan en alleen nog maar bekend uit wat Plinius over hen vertelde. Plinius was zeker geen onwetende fantast. Hij stierf, toen hij als Romeins vlootvoogd de uitbarsting van de **Vesuvius** wilde bestuderen, die in 79 n.C. de steden Herculaneum en Pompeii verwoestte. Tot lang na de Middeleeuwen genoot hij groot gezag.

Hoe rechtvaardigt hij al deze fabels?

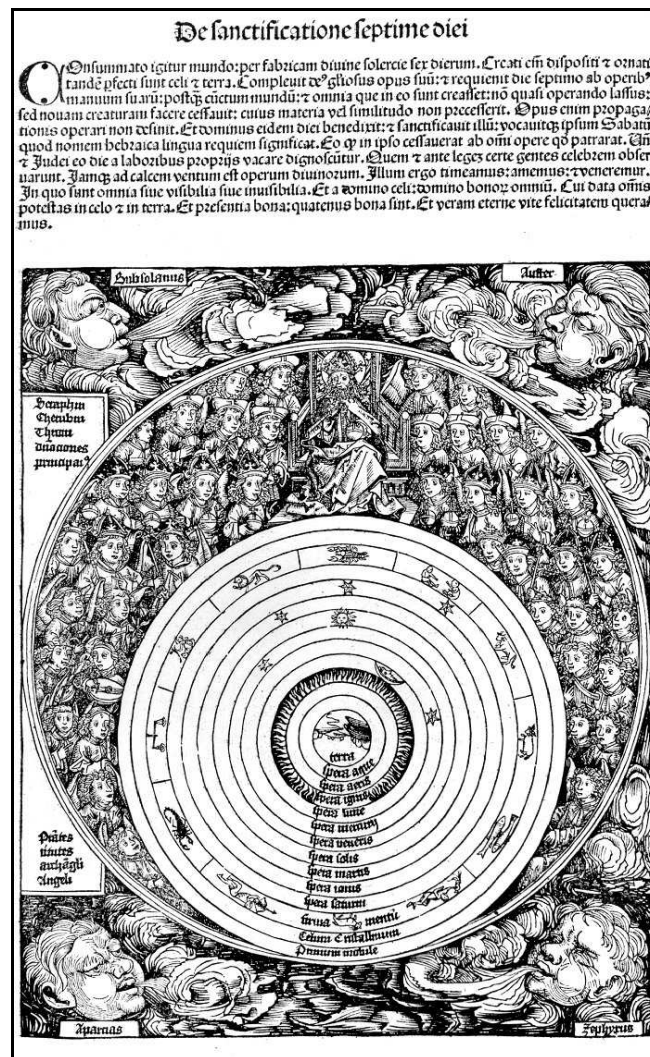
Hij is nochtans iemand die zijn kennis zoveel mogelijk proefondervindelijk wilde bewezen zien. Dat blijkt reeds uit de manier waarop hij om het leven kwam. Zij werkwijze motiveert hij als volgt.

In de buitenste plaatsen van de wereld wonen een menigte zeldzame en wonderlijke soorten van mensen. Men zou het ongelooflijk achten, gelijk men vroeger ongetwijfeld ook lieden gevonden heeft, die niet wilden geloven dat er gans zwarte mensen waren, vooraleer ze de zwarte Moren (hier: negers) hadden gezien. Ja, wat dunkt ons allemaal niet wonderbaarlijk, eer we het zelf gezien en ondervonden hebben. (Uit een Nederlandse Pliniusvertaling, 1733)

De mens uit de Middeleeuwen geloofde vast in die monsters. De kerkvader Augustinus (5de eeuw) schreef dat de monsterrassen ongetwijfeld een plaats hebben in Gods heilsplan. Misschien had Hij hen geschapen om ons duidelijk te maken dat de individuele gehandicapten in onze maatschappij net zo goed als wij ten volle menswaardig zijn. Latere auteurs beschouwen de monsterrassen als 'toonbeeld' en waarschuwing van de Schepper tegen hoogmoed en ongehoorzaamheid.

En toch was ze rond...

De menigten pelgrims op weg naar Santiago de Compostela, zagen hier in het voorportaal van de Magdalenabasiliek een **encyclopedie** waarin de kennis van hun tijd beeldend werd weergegeven. Een kennis waarin aardrijkskunde, kosmologie en theologie één samenhangend geheel, een **harmonisch wereldbeeld** vormden. Zij moeten sterk onder de indruk zijn geweest. Achter het portaal wenkte het kerkschip, schitterend van licht. Voor een deel was de kennis, die hier trots werd uitgestald, pas sinds kort verworven of minstens aangevuld door het contact met de Arabische beschaving in **al-Andalus** en **Oultremer**. Hoe zagen de mensen uit de 12de eeuw de kosmos, die in hun denken zo innig verbonden was met de aardse samenleving en met de plaats van de mens daarin? Hun opvattingen waren sterk beïnvloed door die van de Griekse filosoof **Plato**. Diens ideeën zagen zij versterkt, nu ook de werken van Plato's leerling Aristoteles en de *Almagest* van **Ptolemaeus** uit het Arabisch in het Latijn waren vertaald. De wiskundige en geograaf Ptolemaeus leefde vermoedelijk tussen 100 en 178 n.C. in het Egyptische Alexandrië. Hij schreef in het Grieks werken over sterrenkunde en geografie, waartoe hij alle kennis kon benutten van het Romeinse Rijk op zijn hoogtepunt. De houtsnede uit de late 15de eeuw geeft weer, hoe de opvattingen van deze auteurs werden aangepast aan de christelijke leerstellingen.

Kosmografische voorstelling gebaseerd op Aristoteles, uit de *Weltchronik* van Hartmann Schedel, 1493.

Centraal hangt de aardbol (*terra*), die beschouwd werd als het centrum van het heelal. Deze opvatting noemt men *geocentrisme* (=de aarde als middelpunt.) Ze is omgeven door een sfeer van water (*sphaera aque*). 'Sphaera' betekent in het middeleeuws Latijn: bolvormige ruimte. Dan volgt de sfeer van de twee overige elementen: lucht (*aeris*), die van het vuur (*ignis*); dan die van de maan (*lune*), van de planeet Mercurius, Venus, de zon, Mars, Jupiter (*Iouis*) en Saturnus. De andere planeten van ons zonnestelsel zouden pas ontdekt worden na de uitvinding van de telescoop (17de eeuw). De planeet Pluto (in 2006 gedegradeerd tot dwergplaneet) werd pas ontdekt in 1930! Daar omheen zit het *firmamentum*, dat de sfeer is van de 12 sterrenbeelden. Vervolgens komt de kristallijnen hemel en dan het *primum mobile*, de sfeer, die alle andere in beweging zet en doet ronddraaien. Om dat alles heen is het eveneens bolvormige *empyreum*, waar God troont, de Onbewogen Beweger. In zijn omgeving zijn de gelukzaligen afgebeeld en links boven en onder vind je de namen van de negen engelenkoren, die hiërarchisch geschikt zijn in drie *orden*, van de gewone engelen op de onderste sport tot de *serafijnen* op de hoogste. De blazende figuren in de vier hoeken stellen de vier winden voor. De laagste plaats in dit heelal wordt ingenomen door de aarde, die het verst verwijderd is van God. En de allerslechtste plaats is de hel, in het middelpunt van de aarde. Onder de maan heerst vergankelijkheid en sterfelijkheid, boven de maan onsterfelijkheid. Verbaasd dat je hier hoort spreken van de aardbol? Tot voor kort dacht men immers dat de Middeleeuwers de aarde beschouwden als een platte schijf. Niet dus.

Op het eerste gezicht lijkt onderstaande kaart de oude vooroordelen te bevestigen. De 'duistere Middeleeuwen' kenden er niet veel van. Onze eigen kaarten zijn tenminste nauwkeurig. Is dat wel zo? Waarom is Groenland op een wereldkaart dan veel groter dan op een wereldbol? Het antwoord is voor ons vanzelfsprekend: dat is een gevolg van de Mercatorprojectie. Maar de

vondst van de Vlaamse geograaf **Mercator**, die het mogelijk maakt het oppervlak van een bol op een plat vlak af te beelden, dateert pas uit de 16de eeuw. (Mercator paste de naar hem genoemde projectie trouwens slechts één keer toe: op zijn wereldkaart van 1569). De vertekening die hierbij optreedt, nemen wij bij afspraak voor lief. Zo is het eveneens een afspraak dat de bovenkant van een kaart altijd het noorden voorstelt.

In de Middeleeuwen golden andere afspraken. Middeleeuwers hadden een goede reden om het oosten belangrijker te vinden: daar lag immers Jeruzalem, het centrum van de aarde en daar lag het paradijs, waaruit de eerste mensen door hun zondenvaard verdreven waren. Daarom zijn hun kaarten, net als hun kerkgebouwen *georiënteerd*, met de bovenkant naar het oosten gericht. Vooral na de **Eerste Kruistocht** (1099) kreeg Jeruzalem een prominente plaats op de kaart. De kruisvorm van de Middellandse Zee verwijst naar Christus aan het kruis. Vaak is boven de T, op de plaats van Jeruzalem, het hoofd van Christus aangebracht. Een grote wereldkaart uit 1240 schrijft zelfs de hele wereld in binnen het lichaam van de Verlosser. Dit paste in de theologische visie op het hele wereldbeeld. En dit is wat we uitgebeeld vinden op het timpaan van Vézelay. Daarmee rekening gehouden, is het kaartje als sterk vereenvoudigd model van de toen bekende wereld helemaal niet zo kwaad.

Misschien wel de mooiste O.T. kaart. Uit een Engels manuscript (13de eeuw). Centraal op de kaart: Jeruzalem. In T-vorm ligt de Middellandse Zee. Sem (in Azië), Jafeth (in Europa) en Cham (in Afrika) zijn de drie zonen van de bijbelse aartsvader Noach, van wie de volkeren in deze continenten heetten af te stammen. Omheen de continenten ligt de grote Oceaanzee (*Mare Oceanum*).

Volgens sommige schrijvers uit de Oudheid waren er op de aardbol vijf klimaatgordels. In het uiterste noorden en zuiden lagen, rondom de beide polen, zones met extreem lage temperaturen, waar geen menselijk leven mogelijk was. Rondom de evenaar zou zich een hete, onbewoonbare gordel bevinden. Tussen deze koude en hete zones lagen twee gordels met gematigde temperaturen, die beide door mensen bewoond werden. De Middeleeuwen namen deze visie over. De moeilijkheden zaten in de zuidelijke gematigde gordel. Als daar mensen woonden, hoe waren die daar dan gekomen over de onbewoonbare hete gordel heen? Waren zij dan ook door Christus verlost? Hoe kwam het dat deze 'tegenvoeters' niet van de aarde afvielen? Voor dat laatste probleem vond men geen oplossing: daarvoor zou men nog moeten wachten op [Newton](#) en de ontdekking van de wetten der zwaartekracht in de 17de eeuw. Geleidelijk drong de kennis door, dat de streken rond de evenaar weliswaar zeer warm waren, maar toch bewoond door mensen. Christenen hadden in deze streken nog nooit gereisd. Maar Arabische zeelieden kenden de kusten van Afrika goed. En via [Sicilië](#), de smeltkroes van byzantijnse, Arabische en christelijke cultuur, bereikte deze kennis Europa.

Miniatuur uit een 14de-eeuws handschrift. Wanneer twee mensen in tegengestelde richting rond de aarde wandelen (boven), ontmoeten zij elkaar aan de andere kant van de aardbol (onder).

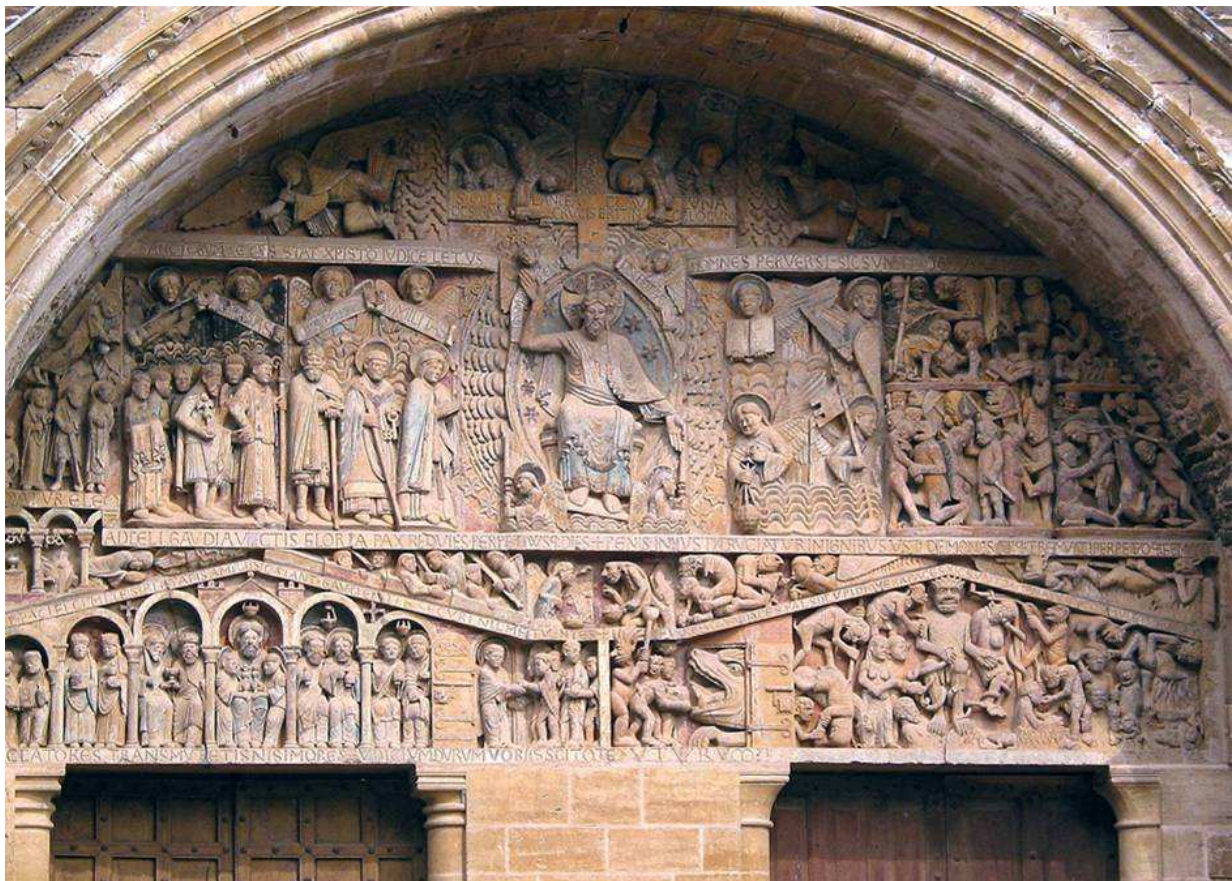
De wetenschap van de bolvormigheid der aarde bleef ongetwijfeld niet beperkt tot de geleerden. Vergeet niet dat vele duizenden pelgrims in Vézelay en andere kerken wetenschappelijk-godsdienstige taferelen konden zien. Zij wisten wat hier afgebeeld werd. En als ze het niet wisten, hoorden ze de verklaring in de preken, waarbij de priesters naar de beeldhouwwerken verwezen om hun woorden aanschouwelijk te maken. Op die wijze werden denkbeelden op elk terrein misschien wel sterker en onder grotere volkslagen verspreid dan in onze tijd van massaal toegankelijke televisie en internet. Want terwijl heden een kleine groep mensen naar

educatieve programma's kijkt, verkiest de massa de banale ontspanning. Zo kan het gebeuren dat bijvoorbeeld hele klassen leerlingen totaal niets afweten van wereldschokkende gebeurtenissen uit de actualiteit, terwijl de berichtgeving daarover dagen en weken achtereen niet van radio en televisie was weg te branden.

"Een zwaar oordeel wacht u "

De zachtmoedige Christus van Vézelay is een unicum in de twaalfde eeuw. Hét thema bij uitstek op de timpanen boven de westelijke hoofdingang van de kathedraal was de strenge Rechter, die bij het **Laatste Oordeel** de daden van elk mens zal beoordelen. Zo hield de Kerk de gelovigen voor dat ze dit korte aardse leven moesten gebruiken om door goede daden de eeuwige zaligheid te verwerven. En om die les goed in te hameren, werd vooral beeldend voorgesteld wat er met hen zou gebeuren als ze dat niet deden.

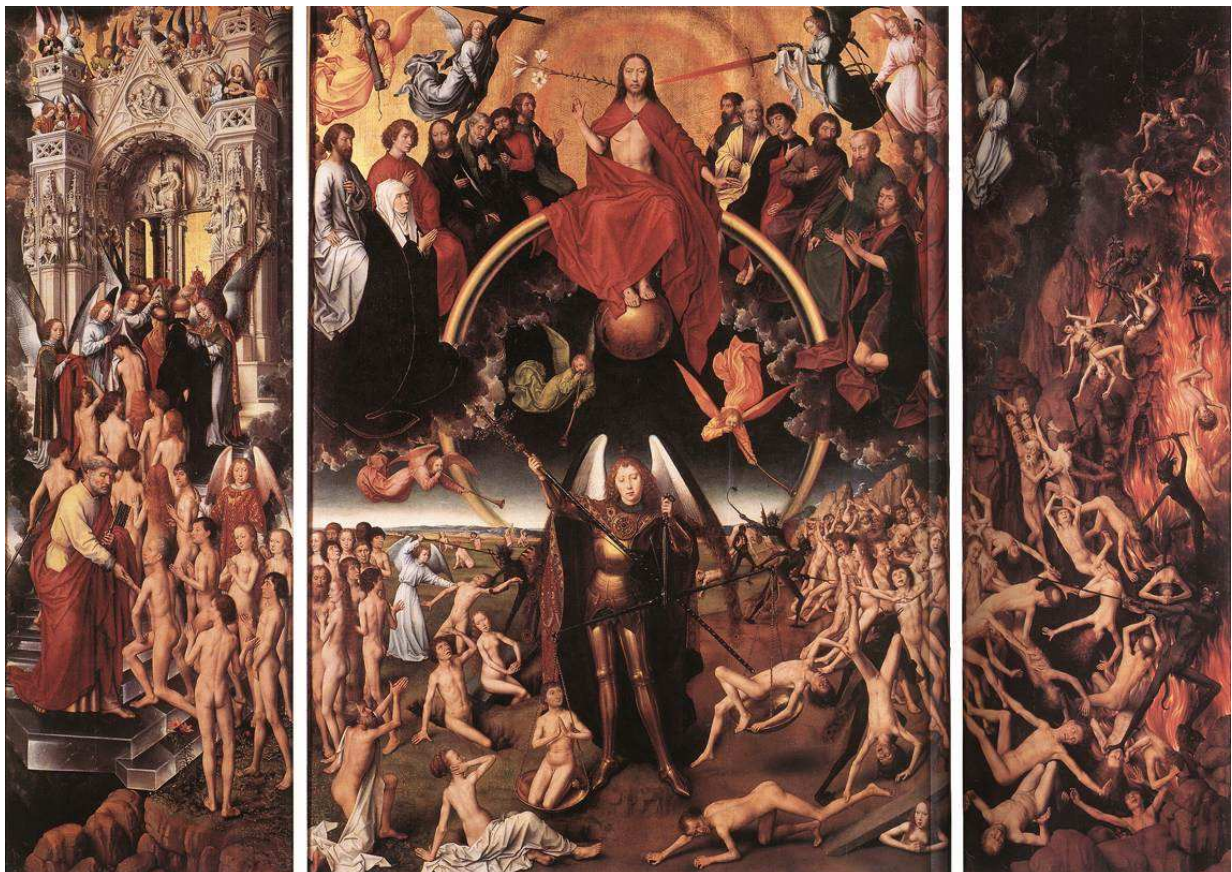
Omstreeks **1130** heeft een onbekende kunstenaar dit thema grandioos uitgebeeld op het timpaan van **Conques**, een romaanse abdijkerk op de bedevaartsweg naar Compostela.

De Verheerlijkte Christus is andermaal zittend afgebeeld in een *mandorla*. Boven Zijn hoofd bevindt zich een groot kruis dat wordt gedragen door vliegende engelen. Rechts van Hem genieten de zielen van de rechtvaardigen de vreugden van het paradijs. Links van Hem opent zich de hel. Aan Zijn voeten verrijzen de doden uit hun graven en helemaal onderaan worden de rechtvaardigen door een engel gescheiden van de onrechtvaardigen. Centraal onder Christus drijft een grijnzende duivel de laatstgenoemden de hellepoort binnen doorheen de wijd opengesperde muil van de Leviathan, het hellemonster.

In de hel worden de zondaars gepijnigd volgens de **hoofdzonden**, de ondeugden waaraan ze zich tijdens hun aardse leven schuldig maakten: duivels trekken de **hoogmoedige ridder** met zijn maliënkolder van zijn paard, de **woekeraar of gierigaard** is, zoals Judas, opgehangen met een geldbeurs om de hals. De **wellustige overspelige vrouw** staat daar met blote borsten. (Op andere timpanen bijten slangen in haar verlepte borsten.) Onder het timpaan staat in het Latijn een dreigende waarschuwing: *“Zondaars, wanneer gij uw levenswandel niet verandert, weet dan dat een zwaar oordeel u te wachten staat.”*

De rechtvaardigen echter kunnen genieten van de vreugden des Heren. De zuilengang onderaan aan de rechterhand van Christus stelt het hemelse Jeruzalem, met in het midden een eerbiedwaardige gebaarde man, een aureool achter zijn hoofd, de armen geslagen rond de schouders van twee kleinere figuren. Hij is de aartsvader Abraham, in wiens schoot de rechtvaardigen zullen rusten, zoals eens de arme Lazarus. Voor de geletterden is het hele tafereel eveneens weergegeven in Latijnse teksten. Op de banderol bij Christus' geheven rechterhand staat te lezen: *“Komt gezegenden Mijns Vaders en neemt bezit van het erfdeel dat u is bereid”*. Op de banderol bij zijn onherroepelijk naar de hel verwijzende linkerhand: *“Gaat weg van Mij, vervloekten.”* Onder Christus' voeten: *“Aan de uitverkorenen is het gegeven dat zij verenigd zullen zijn in de vreugde des hemels, in de heerlijkheid, de vrede en de rust van de eeuwigdurende dag. De bozen worden gekweld door straffen, branden in het vuur en sidderen en kermen in alle eeuwigheid te midden der duivelen.”* Op het schuine dak boven de verdoemden: *“Dieven, leugenaars, falsarissen, wellustigen en gierigaards worden aldus gestraft met de bozen.”* Het Laatste Oordeel is een van de **populairste iconografische motieven** doorheen de hele Middeleeuwen. De kwellingen van de verdoemden zijn steeds even beeldend weergegeven. Het lijkt wel of de middeleeuwse kunstenaar er een wellustig genot in vond zijn fantasie ongebreideld bot te vieren op het afbeelden van duivels en kwellingen. De gelovigen moesten dergelijke tafereelen huiverend bekijken, zodat ze hun leven zouden beteren uit pure schrik alleen al.

Het Laatste Oordeel, (Gdansk, Polen). Een vroeg werk van Hans Memling (ca. 1430 - 1494), geschilderd in Brugge ca. 1467, staat qua vormtaal dichter bij ons dan de romaanse portalen. In het midden komen de overledenen uit hun graven en weegt de aartsengel Michaël de zielen. Links (d.i. rechts van Christus) worden de uitverkorenen begroet door Petrus (met de sleutel van de hemel) en stijgen langs een kristallen trap naar het Hemelse Jeruzalem, voorgesteld als een gotische kathedraal.

LiberFloridus. 1121 De hele wereld in één boek

De Gentse Universiteitsbibliotheek bewaart een uniek manuscript dat een ruimer licht kan werpen op het wereldbeeld. Het *Liber Floridus (Bebloemd Boek)* is geschreven door Lambertus, een kanunnik van Sint-Omaars in het begin van de twaalfde eeuw. Het bewijst dat vele opvattingen, vandaag nog steeds toegeschreven aan de 12de eeuw, ouder zijn. Lambertus schreef weliswaar in 1121, maar zijn bronnen dateren uit een vroegere tijd. Zie de bespreking in *Histoforum Magazine*: <http://histoforum.net/2012/liberfloridus.html>

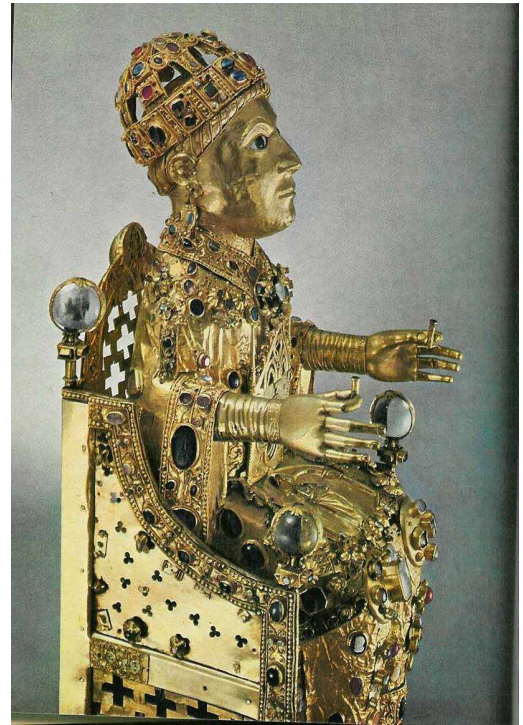
DRIE MILJOEN PASSEN NAAR SANTIAGO

‘Homo viator’, de mens als reiziger naar de eeuwigheid

Pelgrimage, het reizen met religieuze bedoelingen naar heilige plaatsen is een universeel religieus fenomeen, veel ouder en veel meer verspreid dan het christendom. Denk aan **Delphi** in het oude Griekenland, of **Mekka**, of **Teotihuacan** in precolumbiaans Mexico, om slechts enkele voorbeelden te noemen. De pelgrim onderneemt een moeizame tocht ter loutering naar een heilige plaats, om daar zelf geheiligd te worden of minstens ‘verdiensden’ te verwerven voor zichzelf, familieleden, levend of reeds in het hiernamaals. Of voor de persoon, die betaald had om in zijn plaats de reis te maken.

De enige manier om aan de duivels en de hel te ontkomen, was boete te doen voor bedreven zonden. En op bedevaart trekken was de beste manier daarvoor. De pelgrimstochten zijn de duidelijkste uiting van de rusteloosheid, die West-Europa in haar greep hield vanaf omstreeks het jaar 1000 tot ca. 1500.

Onophoudelijk trokken menigten pelgrims over de wegen, zodra ijs en sneeuw geweken waren, tot laat in de herfst. De mensen wilden lijfelijk de voorspraak van de heiligen inroepen op de plaats zelf waar hun relikwieën lijfelijk aanwezig waren. Zulke plaatsen waren talrijk in Europa. Je had **Conques**, met het beeld van het martelaresje **Sainte Foy**, volledig met goud bedekt en schitterend van de juwelen, opgetooid als was ze een van de heidense afgodsbeelden, waaraan zij zelf geweigerd had te offeren in de 4de eeuw. In **Chartres** was er de miraculeuze Zwarte Madonna en vooral het Heilige Hemd. Men geloofde dat dit het onderkleed was, dat Maria droeg bij de geboorte van Jezus. Alle relikwieën werden tentoongesteld in kostbare schrijnen. Zelfs **Bernardus van Clairvaux**, die zo tekeer ging tegen overdreven luxe in kerkgebouwen, achtte het geoorloofd de resten van de heiligen in goud te hullen. Al was hij het niet eens met de commerciële uitbuiting ervan. Want relikwieën vormden een bijzonder winstgevende bron van inkomsten voor de kerk die ze bezat.

Conques, Romaanse kerk (ca. 1130) met het reliekschrijn van Sainte Foy (ca. 980). Het met dik bladgoud bedekte hoofd is vermoedelijk dat van een Romeinse keizer; de kroon is een echte keizerskroon, geschenken door een Duits keizer en verkleind om op het hoofd te passen. Het gewaad is in barbaarse overdaad compleet overdekt met halfedelstenen en herbruikte antieke cameeën en intaglio's. De knoppen op de troonzetel zijn in bergkristal, symbool van zuiverheid.

Drie bedevaartsoorden stelden alle andere in de schaduw: **Jeruzalem**, de heiligste plaats op aarde; **Rome**, waar de apostelen Petrus en Paulus gestorven waren en **Compostela** in het Spaanse Galicië. Hier werd het gebeente vereerd van de apostel **Jacobus de Meerdere**, *Santiago* in het Spaans. Hij was de nationale heilige van Spanje. Nabij Clavijo in de lieflijke Riojastreek kun je vanop vestingruïnes boven een steile hoogte de vlakte overschouwen, waar hij in het jaar 844 persoonlijk de christenen ter hulp snelde en hen hun eerste grote overwinning op de Moren bezorgde. Van dan af werd hij door de ridders in de strijd aanroepen als Santiago Matamoros, de Morendoder. Vanaf de 12de eeuw werd dit de belangrijkste eindbestemming van vele bedevaarders, ook uit onze streken. Om er te geraken had je een voettocht van maanden nodig, door vaak ruig terrein, met nog ruigere inwoners. Vier grote routes liepen door Frankrijk en kwamen over de Pyreneeën samen. Dan had je nog een tocht van meer dan 850 km voor de boeg. Een verre bedevaart was een hachelijke onderneming. Wolven en rovers belaagden de pelgrims. Velen haalden nooit Compostela. Ze werden begraven langs de weg, verzekerd van hun eeuwige zaligheid. Hoewel je de bedevaart dus niet kan vergelijken met een toeristisch uitstapje, leverde ze ons toch de oudst bekende reisgids op, daterend uit de eerste helft van de 12de eeuw. De gevaarlijkste gedeelten van de weg werden beveiligd door patrouilles van militaire ridderorden.

De pelgrims droegen een speciale uitrusting. In Compostela mochten ze de St.-Jacobsschelp op hun mantel en hoofddekseel naaien, voor ze met reistas en staf de lange weg huiswaarts aanvatten. Onderweg baden ze in andere beroemde kerken waar relieken van heiligen werden vereerd: een haarlok, een vingerkootje, een schedel van de heilige Ursula of enkele van haar 11.000 maagden, een of meer doornen uit de doornenkroon van Christus...

Er ontstond zelfs een kenmerkend soort **bedevaartskerk**, waarvan **Vézelay** een goed voorbeeld is. Hier en elders konden ze hun bedevaartsperkament laten afstempelen, als bewijs dat ze de

tocht ook werkelijk hadden volbracht. Want een bedevaart werd vaak opgelegd als boete voor een misdaad. Bijvoorbeeld voor een man die zijn lastige echtgenote in een opwelling van woede had gedood, of een vriend tijdens een dronkenmansruzie.

Sinds de laatste decennia van de 20ste eeuw onderging de tocht een merkwaardige herbestemming als niet-religieuze boetebedevaart. Eerst kregen door de rechter geplaatste jongeren vrijstelling, als ze (onder strikte begeleiding) de tocht met succes volbrachten. Gevangenen in voorlopige hechtenis, van wie de schuld niet onomstotelijk vast lag, konden en kunnen hun vrijheid herwinnen door de voettocht naar Santiago te volbrengen. (In België zitten de gevangenen overvol, in tegenstelling met Nederland, in de eerste plaats door veel te lange voorlopige hechtenis, veroorzaakt door veel te trage justitie.) Dan trokken overspannen geestelijken of leken te voet naar Santiago. En tenslotte toeristen per fiets of te paard, al dan niet met spirituele bedoelingen. Haalt het ook iets uit? In ieder geval zijn de resultaten bij de jeugdige delinquenten gunstig: slechts een klein deel hervalt, wat veel positiever ligt dan bij de gewone opsluiting in een gesloten instelling.

Wanneer het feest van Santiago, **25 juli** op een zondag valt, viert Compostela een **heilig jaar**, met bijzondere rituelen, zoals het slingeren met het reusachtige wierookvat. In 1999 was dat een laatste maal het geval in de vorige eeuw en vorig millennium, in 2004 en 2010 de eerste keren in het nieuwe millennium. Onderweg konden de pelgrims op krachten komen in abdijen of in *hospitia*, rusthuizen, die daar speciaal voor hen waren neergezet. Vele daarvan getuigen nog steeds van de vroomheid uit vroegere eeuwen. En doen nog steeds dienst. Want na eeuwen van achteruitgang is de tocht naar Santiago, te voet of per fiets, in de laatste decennia van de vorige eeuw weer populair geworden. Vanaf omstreeks 2000 te populair zelfs. Wanneer je alleen al de laatste 100 kilometer aflegt kun je een afgestempeld getuigschrift krijgen als pelgrim. Vooral voor talrijke Spanjaarden is dat een populaire sportprestatie geworden. Als toeristen wandelen ze kletsend in groep, afval strooiend, onbelast en zonder bagage, die hen door familieleden in auto's wordt nagebracht. Het getuigschrift is dan verworden tot niet meer dan een betekenisloos statussymbool. Dat vertaalt zich in de cijfers: in 1986 ontvingen 3500 pelgrims het diploma; in 2010 272.000!

Maria Magdalena in Tweevoud

Saint-Maximin-la-Sainte-Baume (Z.-Frankrijk). Op de feestdag van de heilige Maria Magdalena, 22 juli, voeren de leden van haar broederschap, uitgedost in traditionele klederdracht, haar relikven in processie door de gemeente. Boven: haar schedel in het gouden neogotische relikvenschrijn; onder bedekt met het gezichtsmasker van een mooie jonge vrouw. Foto's Erna Wauters

Een der populairste heiligen van de Middeleeuwen was Maria Magdalena. In onze tijd is zij weer bekend geworden door *De Da Vinci Code* (2003), de wereldwijde bestseller van Dan Brown, die beweert dat zij de echtgenote van Jezus zou geweest zijn.

In Saint-Maximin-la-Sainte-Baume (Z.-Oosten van Frankrijk) bewaart men in de basiliek - immens gotisch bouwwerk in een onooglijk dorpje- overblijfselen van de heilige, waaronder haar schedel. Hé, werd het volledige skelet niet bewaard in [Vézelay](#)? Beide plaatsen zijn ervan overtuigd de enige echte relikven te bezitten. Dit is geen uitzondering

Zo zijn er verschillende hoofden behouden van [Joannes de Doper](#). Een ervan is buitgemaakt door de Turken bij de verovering van Constantinopel in 1453, die de relikwie met eerbied bewaarden, een ander wordt vereerd in de Omajjadenmoskee in [Damascus](#) (waar ook het hoofd van [Ali](#) vereerd wordt). Van het [Heilig Kruis](#) zijn er voldoende fragmenten bewaard om een bos kruisen te bouwen.

Je kunt daar laatdunkend over doen. Vanuit hedendaags gezichtspunt berust de verering van bijna alle relikwieën op onhistorische verklaringen. Veel relikven waren uiteraard nep, door handige charlatans aan goedgelovigen aangesmeerd voor veel geld. Maar doet dat af aan de spirituele waarde van de tocht zelf? Op de [camino](#), de weg naar Santiago, voel je in het gebergte op het smalle, rotsige voetpad in de Rioja de 'adem der eeuwen', de aanwezigheid van al die mensen, die je hier eeuw na eeuw gedurende duizend jaren zijn voorafgegaan.

Een van de 47 schedelrelikven, afkomstig uit de abdij van Herkenrode (bij Hasselt). Verworven uit Keulen in de late 13de eeuw. Hielden verband met de verering van de Heilige Ursula en de 11.000 Maagden, in Keulen vermoord door de Hunnen. Zeldzaam: in textiel gewikkeld tot in 16de eeuw. De schedels zijn effectief afkomstig uit de vroege Middeleeuwen.